

Balkányi Béla: Több-termelés.

drágaság, ez a sokarcú szörnyeteg, egy új ábrázatát mutatja felénk. A szerb kereskedelmi szerződés megkötése és a földművelésügyi miniszter határozott kijelentése után, hogy az élőállat-behozatalhoz semmi körülmények közt sem járulhat hozzá, az ipari és kereskedelmi érdekképviseltek és a fogyasztók szószólói más irányban keresnek kárpótlást. A forrongásban lévő ország keresi és megfogja találni az eszközöket, hogy bajaiból, szorongatott helyzetéből — amelyet ma abba az egy szóba foglal össze, hogy drágaság — szabaduljon; oly megoldást fog keresni, ami nem egy régebbi állapotnak a visszaállítása — hiszen arra nincs példa a történelemben, hogy társadalmi osztályok, amelyeket a változott konjunktúrák veszedelembé sodortak, a régebbi állapotnak visszaállításával menekültek volna ki bajukból — hanem csakis egy új, a változott viszonyokhoz alkalmazkodó tökéletesebb termelési rendszer behozatala teheti helyzetüket ismét kedvezőbbé.

Gróf Serényi már első nagyobb parlamenti beszédjében kiemelte, hogy ő a drágaságból azt a konzekvenciát vonja le, hogy „többet kell termelni”. Az agráriusok ekkor fölényesen mosolyogtak, odahaza bizalmasan azt is elmondták, hogy ezt ők úgyis tudják, hiszen ez annyira magától értődik, hogy nem is érdemes a dologgal tovább foglalkozni, később mégis rájöhettek, hogy a dolog nem lehet annyira egyszerű, mert az Omge elnöke karácsonyi cikkében már „tökéletesen osztja a miniszternek azt a törekvését, hogy „többet termeljünk” és igen helyesen mutat rá, hogy keresni kell azokat a módokat és eszközöket, „amelyeknek alkalmazásával a mezőgazdaságunk a fokozódó

szükségeket minden irányban kielégítheti és termelőképességének gyarapodása a hazai fogyasztók javára érvényesülhet”. Az ügy megbeszélésére gróf Károlyi Mihály egy gazdakongresszus összehívását is szükségesnek látja.

A merkantilista körök figyelme ugyancsak a többtermelés felé irányul. Gyűléseiken már nemcsak az élőállat és a húsbehozatal kérdésével foglalkoznak, hanem kritika alá veszik, hogy az állattenyésztés fejlesztésére szolgáló milliók hogyan lesznek felhasználva, foglalkoznak a növedékmarha levágásának megakadályozásával és a legelő kérdéssel. Ott, ahol egy szűk, elmaradt osztályérdektől vezetve a termelők, vagy azoknak úgynevezett reprezentánsai nem a több, hanem a kevesebb termelésre törekszenek*, hogy monopóliumszerű árakat élvezzenek, a kereskedők, akiknek minden érdeke a többtermelés és természetesen a többközvetítés, képviselik a haladó álláspontot. Így természetes, hogy a kereskedők már saját érdekükben is lelkesedéssel fogadják a miniszter programját.

Csak a harctér változott meg. Az élőállatbehozatalról a többtermelésre fordul a figyelem. Az ellentétek azért még ezzel nem szűntek meg és az agráriusok és merkantilisták felfegyverezett tábora itt fog egymás ellen síkra szállani. A többtermelés lesz a nagy ütközőpont. De nem az a kérdés, hogy kell-e egyáltalában többet termelni, hiszen ebben már csekély kivételtől eltekintve, mindkét oldalon egyet értenek. A kérdés az lesz, hogy mily eszközökkel érhető el a többtermelés (nem technikai eszközökre, hanem gazdaság-politikai intézkedésekre gondolok) és hogy mi legyen a több termelés határa? Csak odáig fokozzuk-e termelésünket, ameddig ezt a földbirtokosok érdeke is föltétlenül megkívánja, vagy ezen a határon is túl, ameddig a gazdálkodók (ez nem mindig ugyanaz, ami a földbirtokos) gazdasági tevékenységéből eredő jövedelem fokozható, ami nemcsak a mezőgazdasági termelés roppant megnövekedését, a nagy tömegek olcsóbb élelmezését, hanem egyszersmind az ipari fogyasztók számának

*Az 1911-iki szegedi borászati kongresszuson történt, hogy Drucker Jenőnek az indítványára (aki a *Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének* az igazgatója) egy határozatot hoztak, hogy a síkföldi, fekete talajon való bortermelést törvényhozási intézkedések, nagyobb adó útján kívánják elnyomni, sőt még Drucker a bormonopóliumot is mint igen üdvös és kívánatos dolgot ajánlotta a „túltermelés” megakadályozására. Az ugyanakkor megalakult *Homoki Szőlősgazdák Országos Egyesületének* igazgatósága már nem azonosítja magát ezzel a középkorba való határozattal. Rohonczy Gida humorisztikus közgazdasági levelei is emlékeztetnek még, amelyekben a búzatermelést akarja törvényhozási úton korlátozni. Szerencsére ezek az eszmék nem sok visszhangra találnak.

gyarapodását, Magyarország fokozottabb industrializálódását is jelentené?

Dolgozatommal a kérdés elméleti részét akarom tisztázni. Mi a természetes fejlődés útja? Hogyan kell a magyar mezőgazdaságnak átalakulnia, hogy a fokozottabb igényeket ki tudja elégíteni? Milyen változásoknak kell végbe menni a mezőgazdasági üzemben? Természetes úton, önmaguktól fognak ezek a változások bekövetkezni, avagy szükség van gazdaságpolitikai intézkedésekre, amelyekkel az akadályokat elháríthatjuk és a természetes fejlődést siettetethetjük? Ott, ahol ősi megszokás és idejét múlt hatósági rendszabályok állanak a természetes fejlődés útjában, milyen külső befolyások képesek a nagy átalakulást elősegíteni?

*

Mi a természetes fejlődés útja? A mezőgazdaság fejlődését az iparéval állítom szembe. Az ipar átalakulása a 19-ik században egy alapigazságra vezethető vissza. Ez a mechanikai tömegtermelés törvénye, amit Bücher úgy fejez ki, hogy a több állandó költséggel, nagyobb tőkebefektetéssel végzett

„tökéletesebb termelési eljárás egyes (vagy kevés) árucikk előállításához mindig drágább, mint a tökéletlenebb előállítási mód, de abban az arányban, amint az előállított árucikkek száma nő, csökkennek a termelési költségek és ha az előállított árú egy határozott mennyiséget elér, akkor már a tökéletesebb eljárás előállítási költsége kevesebb, mint a tökéletlenebbé. Az a határ, amelyen túl már előnyösebb a tökéletesebb eljárás: a tömegtermelés haszonhatára. (*Nutzschwelle*.) Ez annál magasabban van, minél nagyobb része van az állandó költségeknek az összes előállítási költségekben”

„az előállított mennyiségnek további növekedésével — a haszon határon túl — csökkennek az előállítási költségek”

„ez a költségcsökkenés azonban nem tart mindig lépést az előállított mennyiség növekedésével. Egy bizonyos határon túl a mennyiség további növekedése már nem jelent semmi számba jövő előnyt.”*

Az ipar fejlődése, a termelésnek egyes központokban való koncentrálódása, az erő- és munkagépek használata, a nagyarányú munkamegosztás, innen a társadalmi osztályok különválása, tőkés és munkásosztály keletkezése — mind attól az egy feltételtől függ, hogy eléri-e a kereslet azt a határt, amelyen túl már előnyösebb valamely jószágot nagyban, több állandó költséggel állítani elő. Mihelyt a népesség szaporodása, vagy a közjólét emelkedése, vagy egy új

* L. e tárgyról részletesebben Balkányi Béla: Tömegtermelés a mezőgazdaságban, *Mezőgazdasági Szemle*, 1911. II.

fogyasztó-piac megnyitása folytán elérkezik valamely termelési ág a tömegtermelés haszonhatárára, akkor lökészerűen megy végbe az átalakulás, a kisipar elveszti maga alatt a talajt és átadja helyét a nagyiparnak. J. St. Levinsky Belgium ipari átalakulásából mutatta ki, hogy nem a technikai fölfedezések, a gőzgép, a mechanikai szövőszék feltalálása adták meg a lökést az ország gyors iparosodásához, hanem a népesség szaporodása és a kereslet nagy emelkedése a Franciaországgal való egyesülés és a Napoleon-féle szárazföldi vám idejében. Igen találóan mutatja be ugyanezt a folyton megismétlődő folyamatot Bücher a könyvnyomtatás példájából, ahol csakis egy bizonyos példányszámnál érdemes a kevesebb állandó költséggel járó hektografálás helyett a könyvnyomtatásra áttérni; ezen a határon túl a költségek eleinte gyorsan, később mind lassabban csökkennek, amint az állandó költségek helyett (szedés) mindinkább a példányok száma szerint változó költségek (nyomás, papiros) fogják az előállítási költséget meghatározni. A mechanikai tömegtermelés törvénye teszi érthetővé, hogy a koncentráció nem egyszerre megy végbe minden iparágnál, még ha technikai nehézségek nincsenek is, hanem különböző időpontokban, de minden foglalkozási ágban hirtelen, lökészerűen, mihelyt a kereslet annyira megnövekedett, hogy érdemes az illető árút nagyban előállítani. A mechanikai tömegtermelés törvénye okozza a további fokozatos koncentrációt az iparban, egész termelési ágaknak kevés számú nagyüzembe való egyesülését.

Ha a mezőgazdaság fejlődését az iparéval összehasonlítjuk, — első szembeötlő különbség, hogy koncentrációt a mezőgazdaságban nem lehet megállapítani. Az európai szárazföldi államok mezőgazdasági üzemstatisztikája az ellenkező fejlődést mutatja, a kisüzemek lassú, de fokozatos térfoglalása tűnik ki belőle a nagyüzem rovására. Ezt mutatja a foglalkozási statisztika is; az önálló gazdák száma növekszik Németországban, Franciaországban, Belgiumban, ellenben a mezőgazdasági alkalmazottaké csökken. Összehasonlító üzemleírásokból az tűnik ki, hogy a kisüzem a mai gazdasági konjunktúrák közt legalább is felveszi a versenyt a nagyüzemmel. Erre vall a nagyarányú parcelálási mozgalom is. Magyarországon Mattyasovszky Miklós adatai szerint az utolsó tíz évben 613 uradalmat parcelláztak el 562 ezer kat. holdnyi kiterjedésben.

Dávid azzal jellemzi a különbséget ipari és mezőgazdasági termelés közt, hogy az egyik mechanikai, a másik organikus folyamat. A mezőgazdasági (organikus) termelésnél az emberi munka kénytelen alkalmazkodni a természet törvényeihez. Egy munkának az ismétlődése egy évi periódushoz van kötve, így a munkamegosztás nem lehet oly

tökéletes, a gépek nem alkalmazhatók oly mértékben és nem használhatók ki annyira, mint az iparban. Még további akadálya a koncentrációnak, hogy az üzem nagyságával nő a tanyától való távolság (ami sok szállítási költségöbbltet okoz) és progresszive nő a felügyelet költsége; így Dávid szerint a nagyüzem a mezőgazdaságban bizonyos határon túl drágábban termel, mint a kisüzem.

Első pillanatra úgy tűnhetik fel, mintha ipari és mezőgazdasági termelésnél homlokegyenest ellenkező erők működnének közre, amelyek következtében az ipar folytonosan a koncentráció felé fejlődik és a kereslet növekedésével módjában áll egy árucikket nagyban olcsóbban előállítani, míg a mezőgazdaságban a tömegtermelés törvényével ellentétben álló erők működnek, amelyek arra a szomorú sorsra ítélik az embert, hogy abban az arányban, amint a kereslet nő, minden egyes terményt drágábban legyen kénytelen előállítani. E szerint a mezőgazdasági termények árának folytonosan emelkedni kellene, mert a kínálat nem tud a kereslettel lépést tartani, utoljára az egész társadalomnak bele kellene pusztulnia ebbe a nagy drágaságba, ha csak a nagy felfedezők ki nem rukkolnak egy-egy nagyszerű találmánnyal, amelyek ideig-óráig haladékot adnak ennek az egész, szerencsétlen végelpusztulásra ítélt emberiségnek . . .

A valóság azonban az, hogy a mezőgazdasági üzem nincs olyan éles ellentétben az ipari üzemmel, sőt tulajdonképen ez az ősi foglalkozási ág, amelyből a legtöbb iparág kivált. Így a gazdasági fejlődés folyamán a talajművelő eszközök elkészítése, javítása, gazdasági építkezés, útkészítés, kútásás, őrlés, sütés, pálinkafőzés, szövés, fonás, ruhavarrás, az állatok levágása, húsfeldolgozás, vaj, túró, sajtkészítés, a termények értékesítése, elszállítása és még egy egész légiója az ipari és kereskedelmi foglalkozásoknak vált ki az ősi mezőgazdasági foglalkozásból. Most már a tömegtermelés törvénye a mezőgazdaságra is érvényes, de hatása nem abban nyilvánul, hogy száz kis mezőgazdasági üzem helyét egy nagyüzem foglalja el, hanem az egyes mezőgazdasági üzemekből olyan munkafolyamatok válnak ki, amelyek azelőtt a mezőgazdasághoz tartoztak, de ezután önálló ipari vagy kereskedelmi vállalkozásnak a tárgyát képezik. Ugyanaz a fejlődés, ami az iparban nagyüzemi termelési módra való áttérést (amilyen a könyvnyomtatás a hektografálással összehasonlítva) segíti elő, a mezőgazdaságban egy sereg munkafolyamatnak a mezőgazdasági üzemtől való elválasztására vezet.

A mezőgazdasági üzem nagyobb mérvű koncentrációjának legyőzhetetlen akadály áll az útjában, mert a mezőgazdasági termelés legfőbb faktora: a napfény, ami az egész föld kerekén elosztva készíti

az egyes növények zöld szár- és levélrészeiben az apró keményítőszemcséket, az emberi gazdaság legfontosabb nyersanyagát. Az emberi tevékenység a mezőgazdaságban csak előkészíti és kiegészíti a napfény munkáját azáltal, hogy a legkedvezőbb előfeltételeket igyekszik a növények fejlődése számára biztosítani és a kész terményeket letakarítja és feldolgozza. Most már a gazda fokozatosan felszabadítja magát mindazon foglalkozások alól, amelyek nagyban olcsóbban végezhetők, de gondoskodását és figyelmét legnagyobb mértékben rátereli egy bizonyos földterületre, hogy részben saját munkájával, részben pedig más különálló üzemek munkájának legjobb időben, legmegfelelőbb módon való alkalmazásával (pl. gőzeke, gőzcséplő vállalat, vízlecsapoló társaság munkája) onnan a legnagyobb terméseket tudja kivenni. Egyszersmind specialista lesz olyan növényi vagy állati termények előállításában, amelyek számára a természeti és piaci viszonyok legmegfelelőbbek.

Ha a kereslet nagyobb, ennek a közvetlen következménye az, hogy az árak magasabbak. Ilyen drágasági perióduson már több ízben keresztülmentünk. Ilyen volt egész Európában a francia forradalom és a napóleoni háborúk idejében. A tartós, nagy kereslet és a magasabb árak az iparban azt eredményezik, hogy egy tökéletesebb termelési módra térnek át, amellyel az árucikket nagyban, olcsóbban lehet előállítani. Ennek további következménye az ipari koncentráció. Ha a mezőgazdasági terményekben állandóan nagy a kereslet, akkor itt azokat a munkákat, amelyeket nagyban olcsóbban lehet előállítani, ki kell venni a tulajdonképeni mezőgazdasági üzem keretéből és igyekezni kell azokat nagyban olcsóbban előállítani. Ez által sok munkaerő szabadul fel; emberek, akik eddig pusztán mechanikai munkájukkal jól-rosszul tengették életüket, gondosságukat és figyelmüket most a föld termőerejének jobb kihasználására, jobb állatfajok kiválasztása által a takarmány jobb értékesítésére fordíthatják. Így a mechanikai tömegtermelés elveinek alkalmazásával ugyanolyan földterületen, ugyanannyi vagy még kisebb munkaerő (de intelligensebb és gondosabb munkások) alkalmazásával többet lehet termelni.

*

Nem lehet ezen dolgozatnak a feladata, hogy ezen elv összes alkalmazás-módjait nyomon kövessük. Ide tartozik a gőzkeszántás, amely az egyik legjellegzetesebb mezőgazdasági munkát veszi ki a tulajdonképeni mezőgazdasági üzemből. Ott, ahol nagyobb, összefüggő, sík területet kell mélyen megszántani, a gőzeke jobb és olcsóbb munkát végez, mint a fogatos eke; így mindazon síkföldi gazdaságokban, ahol legalább 30—40 holdas szabályos alakú táblák vannak,

és az őszi mélyszántás elterjedt, de saját gőzekét még nem lehet tartani, megvan az előfeltétele, hogy a gőzszántás, mint önálló vállalat, válják ki a mezőgazdasági üzemből. Ép így előnyösebb lehet kisebb gazdaságokban a vetést, boronálást, talajtömörítést, fűkaszálást, aratást külön vállalkozónak a gépjével végeztetni, avagy szövetkezeti úton, mint a tulajdonosnak saját primitív eszközeivel, vagy kézi erővel Ugyanez áll a cséplésre, tengeri morzsolásra, darálásra, tengeri szár-tépésre, szecskavágásra, a tej feldolgozására, túró, vaj, sajt készítésre.* Nem beszélek még termelő szövetkezetekről, amelyeknek még nem jött el az ideje, de ha el fogjuk érni azt, hogy Magyarország mind a 12.000 községében lesz egy-egy a gazdasági gépek kezeléséhez értő ügyes vállalkozó, aki a gépekkel olcsóbban végezhető mechanikai munkákat a kisgazdáknak jó nyereség mellett elvégzi és a kisgazdák használatában levő gépeket beállítja és kijavítja, akkor már nagy lépést teszünk a többtermelés és az industrializálódás felé. Ugyanilyen szerepe van még a tej, tojás, baromfi értékesítésére szolgáló vállalatoknak, amelyek megkímélik a kisgazdát attól, hogy idejének nagy részét vásárra járással töltsse.

Két eseményt kívánok még leszegezni az utolsó hetek történetéből. A kereskedelmi miniszter kijelentette, hogy a közutak kiépítéséről szóló tervezet szerint 200 millió korona volna szükséges a legsürgősebb közutak kiépítéséhez, ez pedig az ország lakosságának fuvar-díjban több mint 100 millió korona évi megtakarítást jelentene.. A másik esemény pedig az, hogy a legújabb magyar koronajáradékot a világ pénzpiacán hetvenszeresen túljegyezték. Ilyen körülmények közt nincs sürgősebb feladat, mint a pénzpiac kedvező helyzetét arra használni fel, hogy a közutak kiépítéséhez szükséges pénzt új járadék kibocsátásával megszerezzük és a közutak kiépítését a vidéki érdekeltségek nagymérvű állami támogatásával biztosítsuk. A vasúti állomáshoz való szállítás költsége is előállítási költség az eladó szempontjából, ha a szállítási költség kisebb, akkor olcsóbban tudja adni a terményt. A nagyobb terményű növények előállítása az állomástól távolabb eső birtokon csakis a közutak kiépítése által lesz lehetséges. Ugyanez áll azonban a gazdaságba jövő gépekre, eszközökre, építkezési anyagokra, műtrágyára, bővebben termő vetőmagvakra is. A mezőgazdaság történetéből az tűnik ki, hogy egy vidék felvirágzása, tökéletesebb termelési módszerek behozatala, nem a gépek feltalálása, vagy a műtrágyák terméstfokozó hatásának felismerése idejében veszi kezdetét, hanem csak akkor, amikor a vidéknek közlekedési eszközei vannak és belekerül a világforgalomba.

Elfelejtük a kisüzem föltétlen dicsérői, hogy csakis a modern

(kapitalisztikus) kisüzem áll fölötté a nagyüzemnek. Addig, amíg a kisgazda hajnaltól késő estig dolgozik családjával, de igavonó jószága oly gyenge, hogy csak félmunkát végez, mikor terményét a vasúthoz szállítja, egész éjszaka virraszt, de csak 5 mázsát tehet fel a szekérre, iskolásfiát még éjszaka is felhasználja fuvarozáshoz és ezzel a rendkívüli munkával csak a létminimumot tudja magának megszerezni, addig a parcellázás nem haladhat nagyobb mértékben előre, mert a kisgazdák nélkülözések közt sem képesek a szükséges vételárat előteremteni. Mihelyt közlekedési eszközökkel és a nagyban olcsóbban végezhető munkák vállalati elvégzése által a kisgazdát „tehermentesítjük”, akkor jöhet abba a helyzetbe, hogy nemcsak izomerejét, hanem intelligenciáját, figyelmét és gondosságát is felhasználhatja a legbővebben termő speciális növények termelésére, a legmegfelelőbb haszonállattartásra, a jó gondozásra, az észszerű takarmányozásra.

Nem félek attól, hogy a lókapá, a kaszáló és az aratógép egy sereg mezőgazdasági munkást foszt meg a kenyérétől. Foglalkozást találhatnak az állatok gondozásánál, a hizlalásnál és a lókapával, kaszáló és aratógéppel járó vállalkozóknál. Az az idő is eljön majd, amikor a 30 holdas magyar gazdalegénynek sem az lesz a legnagyobb büszkesége, hogy ő vágja társai közt a legnagyobb rendet, hanem az, hogy minden darab földjéről tudja, hogy milyen műtrágyára van szüksége.

* * *

Az előzőekben már érintettem, hogy milyen gazdaságpolitikai intézkedéseket tartok szükségesnek, hogy a mezőgazdaság természetes átalakulását elősegítsük.

Első a közutak kiépítése. (Ennek legnagyobb kerékkötői ma a vármegyék. A régi vármegye, amely ma egyáltalában nem gazdasági egység, nemhogy elősegítené, hanem minden erővel megakadályozza, hogy a vármegye periferiáján lévő vidék, amelyet minden érdekszála a szomszéd vármegye központjához fűz, ezzel kőút által szorosabb kapcsolatba jöjjön. Itt csak a kormány közbelépése segíthet, amely nem engedi, hogy a területi integritását féltő vármegye egész vidéket zárhasson ki a forgalomból.)

Az átalakulás másik fontos eszköze: a szabad forgalom. A hitbizományok és papi birtokok dicsérői hitbizományt és törzsöröklést kívánnak a parasztbirtok számára is, hogy nagy parasztpártolásukat kimutassák. Elfelejtik, hogy a föld minden megkötése egyértelmű a kevesebb termeléssel. Egy új gép, vagy egyetlen piaci cikk árának megváltozása már szükségessé teheti, hogy a gazda új parcellát vegyen földjéhez, vagy eladja földjének egy darabját. Már az

ingatlan átírási illeték is nagy mértékben korlátozza azt a szabad forgalmat, amire épen a legnagyobb termések elérése végett volna szükségünk. De nemcsak az úri és a paraszt-hitbizományok, hanem a szabad forgalom minden egyéb korlátozása, és a fölbirtokosnak, de nem a gazdálkodóknak érdekeit szolgáló vámpolitika is útját állják a többtermelésnek.

További feladat: nagy közművek létesítése. Itt érvényesülhet különösen a tömegtermelés elve és itt szenvedhet leginkább hajótörést minden nemes törekvés a földbirtokosok — még csak nem is jól felfogott — önzésén. Minden nagy közmű: öntözés, hajózható csatorna, vasút növeli a földbirtok értékét: de növeli a mezőgazdasági kísérlet-ügy fejlesztése, megnemesítés, jó haszonállatok behozatala is. Az állam mindezekre nem hozhat elegendő áldozatot, ha a földbirtokosok saját érdekük ellenére megakadályozzák a földadó felemelését, helyesebben a földbirtok kataszteri becserkésének a tényleges értékének megfelelő kiigazítását. Ha komolyan törekszenek földbirtokosaink is a többtermelésre, akkor egy junktímust kell létrehozni a mezőgazdaság érdekében történő nagy állami beruházások és a földadó kontingensének fölemelése közt.

A mezőgazdaság természetes átalakulásához hozzátartozik, hogy a szeszgyártást, amelyet mesterségesen, állami kedvezményekkel és a kincstár jövedelmének nagymérvű megcsorbításával a mezőgazdasághoz láncoltak le, még akkor is, amikor a mezőgazdaságnak ebből alig van haszna (hivatkozom e tekintetben Zalka Zsigmondnak, a kitűnő szakembernek tanulmányára, aki a *Köztelek* 1910 karácsonyi számában mutatja ki, hogy a kisebb kontingensű mezőgazdasági szeszfőzdek jövedelmezősége még a kormány roppant támogatása dacára is problematikus), kiszabadítsák ebből a szerencsétlen házasviszonyból, amelyből a birtokosnak semmiesetre sincs annyi haszna, mint amennyi kára van belőle az országnak.

Irodalmi közhely, hogy a mezőgazdasági szakismeretek — mégpedig speciális szakismereteket értek alatta — elterjesztése a legjövödelmezőbb befektetése az államnak. Az állam azonban sajnos, nem mindig a leghasznosabb befektetésekre fordítja jövedelmét. . . .

A többtermelés nagyon érdekli nemcsak a gazdákat, hanem iparosokat, kereskedőket és a fogyasztókat is. Minél nagyobb lesz a vetélkedés az ellentétes osztályok képviselői közt, hogy jobb eszmével álljanak elő, annál inkább remélhetjük, hogy a vitának eredménye is lesz.

Ha igazhitű muzulmán volnék, levetném saruimat és úgy imádkoznám Allah-hoz, hogy az agráriusok és a merkantilisták csak harcoljanak.